

مسجد

و نقش آن در تأمین امنیت فردی و اجتماعی

دکتر عفاف حسن الحسینی / حامد فقیهی

مقدمه

ستایش بی آرایش و حمد فرخنده، تنها خداوندگار را سزد و درود او برای خاتمه بخش سلسله پیغمبران و رسولان، حضرت محمد مصطفی ﷺ و خاندان گرامی، اصحاب و پیروان نیکویش تا روز واپسین زبید.

بر هیچ مسلمانی پوشیده نیست که مسجد به منزله بوستان ایمان، پشتیبان کیان امت اسلامی و هسته مرکزی جوامع مسلمان است. مساجد نقش مهم خود را از زمانی آغاز کردند که پیامبر خدا، حضرت محمد مصطفی ﷺ نخستین مسجد را در مدینه منوره بنا نهاد و این نقش آفرینی تا دوران خلفا ادامه یافت؛ آنگاه که امپراتوری اسلامی اندک اندک به سوی فروپاشی روی نهاد.

مساجد در آغاز، محلی برای علم آموزی بودند - مکانی برای برگزاری حلقه های دانش اندوزی - که در آن میراث نبوت را از منابع اصلی تبادل می کردند. افزون بر این، مساجد پایگاهی بود برای ترویج اسلام و فتوحات اسلامی، تا جایی که پیامبر گرامی ﷺ نیز آن را مرکز تشکیل دولت بزرگ اسلامی خویش قرار داد.

مسجد به منزله کانون و محوری بود که زندگی مسلمانان در جنگ و صلح، در امور روزمره و در مواقع اضطراری، همواره پیرامون آن جریان داشت. گویی این مکان مقدس هم مدرسه است، هم دادگاه و هم محل گردهمایی و رایزنی درباره امور مسلمانان؛ از این رو، می توان گفت مسجد تأثیر چشمگیری در پیشبرد زندگی مسلمانان و جهت دهی به آن داشته است.

مسجد در عصر پیامبر، نقش خود را در تمام عرصه های زندگی به صورت کامل ایفا کرد؛ از آموزش امور دین به وسیله صحابه گرفته تا آماده سازی و مدیریت لشکر و امضای توافقتنامه ها و استقبال از میهمانان و فرستادگان و هیأت های اعزامی دیگر کشورها و مدیریت قضایی و امور دولت و حکومت. این ایفای نقش به اندازه ای پررنگ و جدی بود که تقریباً هیچ کاری - جز در موارد نادر - در خارج از مسجد پیگیری نمی شد. نقش آفرینی مسجد تا زمان خلفا و بعد از آن نیز ادامه داشت تا آنگاه که فتوحات اسلامی روز افزون و دولت اسلامی گسترده شد و مسلمانان بر امور گوناگون کشورهای فتح شده نظارت کردند. اینجا بود که نهادهایی را تأسیس و به امور دولت، حکومت، دادرسی و ... نظارت کردند و اکنون متأسفانه از نقش مسجد کاسته شد و تنها منحصر به اقامه نماز، خطبه نماز جمعه، نمازهای عید و برخی درس ها و موعظه ها گردید، البته امروزه برخی از وظایف خود را بازیافته و در برخی از کشورهای اسلامی می بینیم که مساجد به محلی برای برپایی فعالیت هایی گوناگون تبدیل شده اند.

بی شک، مسجد همواره در اسلام نمادی برای جامعیت باقی خواهد ماند؛ چرا که به کلیه مراجعات دینی و دنیایی مردم پاسخ می دهد. شیفتگان دانش و علم و فتوا که از مسجد یاری می خواهند و پویندگان امور دنیایی که بدان پناه می برند، گمشده خود را در آن می جویند و به هدف خود دست می یابند. هرچند زمینه های فعالیت های مختلف و نهادهای مستقل به وجود آید، اما مسجد همچنان نخستین نماد اسلام باقی خواهد ماند.

مسجد و اهمیت آن در اسلام

مسجد، تنها محلی برای به یادداشتن نماز نیست؛ بلکه از آنجا که فعالیت های بسیاری در آن متمرکز می شود، نقشی به غایت مهم دارد. مسجد محل گردهمایی مردم، استقبال از فرستادگان دیگر بلاد، دیدار اصحاب، محل برگزاری حلقه های عبادت و علم آموزی و به طور کلی کانونی برای انجام امور بسیار مهم بوده است. همین اهمیت مسجد نیز باعث شد که نخستین اقدام پیامبر ﷺ پس از هجرت به مدینه منوره، ساخت مسجد باشد. دانشگاهی که اصحاب و یاران در آنجا همه چیز را از حضرت رسول ﷺ می آموزند و در نهایت از آن فارغ التحصیل می شوند.

مسجد محل برگزاری نماز جماعت و جمعه بوده و هر جا که در آن نماز می‌خواندند به منزله مسجد شمرده می‌شد. پیامبر خدا ﷺ فرموده‌اند:

«فُضِّلْنَا عَلَى النَّاسِ بِثَلَاثٍ: جُعِلَتْ صُفُوفُنَا كَصُفُوفِ الْمَلَائِكَةِ وَجُعِلَتْ لَنَا الْأَرْضُ كُلُّهَا مَسْجِدًا وَجُعِلَتْ تُرْبُهَا لَنَا طَهْرًا إِذَا لَمْ نَحِدْ الْمَاءَ»^۱.

«ما و امت ما، نسبت به دیگر مردمان، در سه چیز برتری یافته‌ایم؛ صفوف ما مانند صفوف فرشتگان است. همه جای زمین برای ما به منزله مسجد است. اگر آبی برای وضو نیابیم، همه خاک‌های زمین برای ما مطهر و پاکیزه‌اند.»
بر اساس حدیث بالا، هر مکانی که در آن نماز به پا شود، مسجد خوانده می‌شود، گرچه اسم مسجد خاص تر از دیگر مکان‌ها است.

اسلام، این دین مبین، به مسجد و ساخت آن اهمیت فراوان می‌دهد. از این رو، پیامبر خدا ﷺ در تشویق و ترغیب مردم به ساخت مسجد فرموده است:

«مَنْ بَنَى مَسْجِدًا لِلَّهِ بَنَى اللَّهُ لَهُ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ»^۲.

«هر کسی برای خدا مسجدی بسازد، خداوند متعال در بهشت خانه‌ای برای او خواهد ساخت.»

همچنین در تبیین فضیلت و جایگاه مساجد نزد خداوند می‌فرماید:

«أَحَبُّ الْبِلَادِ إِلَى اللَّهِ تَعَالَى مَسَاجِدُهَا، وَأَبْغَضُ الْبِلَادِ إِلَى اللَّهِ أَسْوَاقُهَا»^۳.

«مساجد، محبوبترین مکان‌ها، و بازارها ناخوشایندترین مکان‌ها نزد خداوند متعال است.»

مسجد در زمان پیامبر ﷺ و بعد از او، برای اصحاب، مرکز حکمرانی، توجیه و تربیت، مکان فعالیت و نشاط، محلی برای دیدار و مصالحه، مرکز صدور فتوا، پند و سفارش و کانونی برای رأی‌گیری و نظر خواهی از مردم بوده است. اطلاعاتیه‌ها از آنجا منتشر می‌شد و اوامر و دستورات از آنجا تنفیذ می‌گشت. مسجد به عنوان پیوند دهنده زندگی فانی دنیا با زندگی باقی آخرت به شمار می‌آمد.^۴

مسجد در اسلام یک جامعه متکامل، منسجم، متحد و همبسته است. مسجد، عرصه‌ای برای فعالیت اجتماعی، مرکزی عملی و مدرسه‌ای برای آموزش است. مسجد تریبون نشر پندها و عبرت‌ها به شمار می‌رود و در آن پرورش جسم صورت می‌گیرد؛ زیرا مؤمن قوی نزد خداوند

متعال بهتر و محبوبتر از مؤمن ضعیف است. یکی از نقش‌های مسجد در اسلام، محل پذیرایی از میهمانان و اقامت مسافران است. عقدنامه‌ها در مسجد نوشته و امضا می‌شوند و در آن به اختلافات مردم رسیدگی می‌شود و عدالت حکمفرما می‌گردد. نیازمندان در مسجد نیاز خود را برطرف می‌کنند و توانگران در آن به مقاصد خود می‌رسند. در مسجد سربازان شجاع پرورش می‌یابند و ضعیفان در آن از نابودی نجات پیدا می‌کنند. مسجد به عنوان نمونه کوچک شده‌ای از جامعه اسلامی است که در آن دل‌ها و فکرها به هم نزدیک می‌شوند و جان‌ها و قلب‌ها با یکدیگر متحد می‌گردند و پیوندهای محبت و الفت میان مؤمنان مستحکم می‌شوند.

فلسفه وجود مسجد در اسلام را می‌توان اینگونه توصیف کرد: مسجد به منزله کوره‌ای است که برای ذوب کردن جان‌ها، تصفیه نمودن لذت‌های دنیا، از بین بردن اختلافات طبقاتی و عنوان‌های قراردادی، دریدن پرده‌های کبر و خودپرستی و آزادی از یوق تسلط شهوت‌ها و هواهای نفسانی، ضروری به شمار می‌رود. انسان با آبدیده شدن در این کوره، شایستگی ملاقات خالصانه و بی‌پیرایه با معبود خویش در محراب بندگی صادقانه را کسب می‌کند. مسجد تنها مکانی است که جان و دل انسان را صیقلی می‌کند و چنین تحولی در انسان ایجاد می‌نماید. مکانی که انسان به مهر بندگی خداوند عز و جل ممهور و مزین می‌گردد.^۵

مسجد از جایگاه والایی در اسلام برخوردار است. جایگاهی که نبی گرامی اسلام ﷺ با ساخت مسجد در ابتدای تأسیس جامعه اسلامی در مدینه منوره، آن را تبیین کرد. پیامبر عظیم الشأن ﷺ با این اقدام هوشمندانه خود مسجد را به عنوان رکن اصلی تشکیل جامعه اسلامی شناساند. ایشان به سرعت اقدام به ساخت بنای مسجد کرد. اصحاب و یاران خویش را نیز به تعجیل در این کار فراخواند و از آنها خواست تا زمان به پایان رسیدن بنای مسجد، مشغول کار دیگری نشوند. پیامبر ﷺ بعد از پایان مراحل ساخت مسجد، به تبلیغ و رسیدگی به امور مسلمانان در این مکان مقدس مشغول شد. مسجد برای ایشان جایگاه رفیع علم و تربیت، تبلیغ دین، تعیین فرماندهان نظامی، اداره امور لشکریان و دیگر امور جامعه اسلامی بود. اگر چه امروزه در پی تشکیل سازمان‌ها، نهادها و مؤسساتی مانند تالارهای پذیرایی، اتاقهای فرماندهی نظامی و... که بخش زیادی از وظایف یادشده را به عهده گرفته‌اند، نقش مسجد در به یادداشتن نماز و سخنرانی منحصر شده است؛ اما هنوز مساجد ما وظیفه پرورش روحی و اخلاقی مسلمانان را به عهده دارند. امروزه مساجد پایگاهی برای پاسخگویی به سؤالات شرعی و پرسش‌های دینی و دنیایی مردم هستند. با اینکه جای جای زمین برای مسلمانان پاک و مطهر شده و شایستگی اقامه نماز را دارد، اما

اسلام بر وجود مسجد با صحن‌ها و رواق‌های ساده و بی پیرایه تأکید فراوان دارد تا کانونی برای انجام بسیاری از فعالیت‌های بشر دوستانه باشد.^۶

مسلمانان نیز با علم به جایگاه با اهمیت مسجد در اسلام، به آن توجه ویژه‌ای نمودند. آنان در عنایت به مسجد از پیامبر گرامی اسلام ﷺ الگو گرفتند و از سنت ایشان پیروی کردند؛ از جمله نمادهای توجه به مسجد می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

۱. نظافت مساجد

اسلام به نظافت مساجد و جلوگیری از آسیب دیدن آن اهتمام ویژه‌ای دارد. پیامبر خدا ﷺ در این باره فرموده‌اند:

«مَنْ أَخْرَجَ أَذَىً مِنَ الْمَسْجِدِ بَنَى اللَّهُ لَهُ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ»^۷

«هر کس از رسیدن مکروه یا ضرر و زیانی به مسجد جلوگیری کند، خداوند برای او خانه‌ای در بهشت بنا می‌کند.»

در روایتی نقل شده است که فردی اعرابی در مسجد بول کرد. پیامبر وی را از این کار نهی نموده، فرمودند: «مسجد محل عبادت و ذکر است و شایسته این عمل زشت نیست.»

اسلام توجه به مساجد را در چارچوب نظافت، پذیرایی از میهمانان و طهارت آن محدود نکرده؛ بلکه توجه ویژه‌ای به کسانی می‌دهد که مسجد می‌سازند و از آن نگهداری می‌کنند. خداوند متعال این دسته از افراد را از اجر و ثواب محروم نمی‌کند. بر اساس روایات نقل شده، پاسخ این کار را با ساخت خانه‌ای در بهشت می‌دهد.

۲. خوشبو کردن مساجد

همانگونه که اسلام بر نظافت مساجد و زدودن کثیفی‌ها از مساجد تأکید فراوان دارد، بر خوشبویی و زدودن هر نوع بوی ناخوشایند، که باعث آزار مسلمانان شود نیز تأکید کرده است. از همین رو، پیامبر ﷺ کسانی را که سیر و پیاز می‌خوردند از آمدن به مسجد نهی کردند؛ زیرا بوی آن نمازگزاران را می‌آزارد:

«مَنْ أَكَلَ ثُومًا أَوْ بَصَلًا فَلْيَعْتَزِلْنَا أَوْ قَالَ فَلْيَعْتَزِلْ مَسْجِدَنَا وَلْيَتَعَدَّ فِي بَيْتِهِ»^۸

«هر کس که سیر یا پیاز خورده، از ما و مسجد ما دوری گزیند و در خانه بنشیند.»

این حدیث نشان می‌دهد که توصیه و تأکید پیامبر ﷺ به این نکته است که مسلمانان نباید برادر مؤمن خود را با بوی ناخوشایند دهان بیازارند. در جای دیگر فرموده است: «فرشتگان نیز از بود دهان این شخص ناراحت می‌شوند.» به همین دلیل پیامبر ﷺ این افراد را از آمدن به مسجد نهی می‌کند تا بوی ناخوشایند دهان آنها، دیگر مسلمانان و فرشتگان را آزار ندهد. اما اگر انسان با خوشبو کننده‌های دهان یا مسواک و یا هر طریق دیگری بتواند این بوی بد را از بین ببرد، می‌تواند به مسجد برود؛ زیرا دیگر عذری برای نرفتن به مسجد ندارد.

۳. تشویق به علم آموزی در مسجد

تا روزگاری نه چندان دور که هنوز مدارس رسمی ویژه آموزش و پرورش راه نیفتاده بود، مساجد مسؤولیت تعلیم و تربیت انسان‌ها و تدریس علوم اسلامی را به دوش می‌گرفتند. پیامبر اعظم ﷺ تمایل ویژه‌ای به یاددهی و یادگیری علم در مساجد داشتند. با توجه به این که: هر کس به مسجد می‌رود و تنها نیت یادگیری کار خیر یا یاددهی آن را دارد، اجر و ثواب یک حج کامل را که بهشت برین است، خواهد داشت. پیامبر ﷺ نیز مسلمانان را به حضور و شرکت در مجالس و نشست‌های علمی دعوت می‌کنند:

«وَمَا اجْتَمَعَ قَوْمٌ فِي بَيْتٍ مِنْ بُيُوتِ اللَّهِ يَتْلُونَ كِتَابَ اللَّهِ وَيَتَدَارَسُونَ بَيْنَهُمْ إِلَّا نَزَلَتْ عَلَيْهِمُ السَّكِينَةُ وَغَشِيَتْهُمُ الرَّحْمَةُ وَحَفَّتْهُمُ الْمَلَائِكَةُ وَذَكَرَهُمُ اللَّهُ فِيمَنْ عِنْدَهُ»^۹

«مردم در مسجدی برای خواندن کتاب خدا و درس دادن آن اجتماع نمی‌کنند، مگر اینکه خداوند آرامش را بر قلب آنان نازل می‌کند و رحمت خود را به آنان می‌رساند و فرشتگان گرداگرد او را می‌گیرند.»

۴. همبستگی اجتماعی در مسجد

مردم در مسجد همدیگر را می‌شناسند و از این رهگذر، توانگران به نیازمندان کمک می‌کنند. به همین دلیل پیامبر ﷺ به موضوع همبستگی میان مسلمانان و کمک به یکدیگر سفارش بسیار می‌کردند؛ به ویژه آنکه ایشان از نیازمندی اصحاب صفه آگاهی داشتند؛ زیرا آنان همواره همراه پیامبر بودند. از آن حضرت حدیث نقل می‌کردند. با او در نمازها شرکت می‌کردند و تنها زمان خواب از وی جدا می‌شدند. بر این اساس، آن حضرت به اصحاب خویش فرموده‌اند:

«طَعَامُ الْإِثْنَيْنِ كَافِي الثَّلَاثَةِ وَالثَّلَاثَةُ كَافِي الْأَرْبَعَةِ»^{۱۰}

«جماعت، موجب برکت است و غذای دو نفر، سه نفر را، و غذای سه نفر، چهار نفر را کفایت می‌کند.»

۵. مسجد، پناهی برای نیازمندان

پیامبر خدا ﷺ همیشه در مسجد حضور می‌یافتند تا پاسخگوی مراجعات نیازمندان باشند. عباد بن تمیم از عموی خود نقل می‌کند: پیامبر را دیده است که در مسجد دراز کشیده و یک پای خود را روی پای دیگر انداخته^{۱۱} و بسیاری از مردم در مسجد به حضور ایشان می‌آیند و نیازهای خود را بیان می‌کنند. مسجد نخستین نهاد آموزشی در اسلام به شمار می‌رود؛ به همین دلیل پیامبر مردم را به ساخت آن تشویق می‌کردند و همواره به برتری کسانی که بانی مسجد می‌شدند، اشاره می‌کردند؛ چرا که یک رکعت نماز مسلمانان در کنار یکدیگر، در یکی از مساجد، چنان جرعه زلالی از حقایق ناب برابری، برادری و دوستی به آنها می‌نوشاند که شاید خواندن ده ها کتاب درباره حقیقت برابری و برادری و فلسفه انسان کامل، چنین تأثیری بر جان و دل مسلمانان نگذارد.^{۱۲}

۷. مسجد در زمان حیات پیامبر ﷺ

مسجد در اسلام به عنوان نهاد تربیتی کامل و همه جانبه شناخته می‌شود که به ابعاد مختلف انسان سازی و مسلمان پروری و نیازمندی های آن توجه ویژه ای کرده است.

ساخت مسجد سنگ بنای تربیت اجتماعی خانواده و جامعه است. مسجد در اسلام وسیله ای برای صیقلی کردن مؤمنان و صفا دادن قلوب آنها به شمار می‌رود و از طریق برگزاری حلقه های دانش افزایی، قضاوت، عبادت، خرید و فروش و برگزاری مراسم در مناسبت های مختلف باعث وحدت فکر و اندیشه آنان می‌شود. مسجد همانند دین مبین اسلام در همه ابعاد دین، سیاست، جامعه و... پدیده ای متکامل به شمار می‌رود.^{۱۳}

از این رو، همواره آماده پاسخگویی متعادل به نیازهای روحی، جسمی، اقتصادی، قانونی و... بوده و هست؛ به شکلی که هیچ‌یک از آنها دیگری را تحت الشعاع خود قرار ندهد. به همین دلیل اسلام انسان هایی را پرورش داده که در همه ابعاد زندگی متعادل و متوازن هستند. این انسان ها علاوه بر

این که به خود، خدای خود و قرآن کریم اهتمام می‌ورزند، در عین حال از نیازهای روحی زندگی خود، خانواده و جامعه نیز غافل نخواهند بود. این تأثیری است که اسلام به طور کلی بر زندگی انسان‌ها می‌گذارد.

با تأمل در جایگاه مسجد در زمان زندگی پیامبر، ابعاد زیادی از این جایگاه برای ما روشن خواهد شد؛ از جمله می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

الف) بُعد روحی و روانی:

گرچه کارکرد مسجد تنها منحصر به تقویت بُعد روحی و روانی مسلمانان از طریق به پاداشتن نماز نیست، اما به پاداشتن نماز بخشی از بعد روحی و روانی مسجد به شمار می‌رود؛ به دیگر سخن، بخش کاربردی و عملی مسجد، همین بخشی است که در آن انسان در ارتباط بین خود و پروردگارش قرار می‌گیرد.

ب) بُعد آموزشی:

افزون بر بعد روانی، مسجد می‌تواند نقش آموزشی نیز ایفا کند. پیامبر ﷺ در کنار یاران و اصحاب خویش در حلقه‌های علمی می‌نشستند و دروسی همچون قرآن و دین و... را آموزش می‌دادند. نکات مورد نیاز آنان را تشریح می‌کردند و اشتباهاتی را که مرتکب می‌شدند، گوشزد می‌نمودند. ایشان به شاگردان و اصحاب خود، اخلاق و رفتاری را می‌آموختند که اسلام از مسلمانان انتظار دارد. برخی از صحابه، آن حضرت را همراهی کرده، سخنانش را به رشته تحریر در می‌آوردند. همه کردار و رفتار ایشان را حفظ می‌کردند و مواضع و رویدادهایی را که برای ایشان رخ می‌داد، به ثبت می‌رساندند. یکی از آنان، که بیش از دیگران به مراقبت از احوال و آثار پیامبر می‌پرداخت، به حدی به آن حضرت نزدیک بود که در تتبع احوال و آثار او و بررسی رفت و آمدش، کوچک‌ترین مسأله از زندگی‌اش را می‌نوشت و نمی‌گذاشت جزئی‌ترین موضوع از قلم بیفتد. مسجد محل زندگی چنین افرادی بود و در آن شعائر الهی را به پا می‌داشتند و آیات قرآنی که به پیامبر وحی می‌شد را مکتوب می‌کردند. این کاتبان، آیات قرآن را در سوره‌هایی که پیامبر دستور می‌داد ثبت می‌کردند. این افراد آیاتی را که نوشته و ثبت کرده بودند با یکدیگر بازخوانی می‌کردند.

ج) بُعد رفتاری:

گردهمایی پیامبر با اصحابش در مسجد، تنها با هدف آموزش مسائل عبادی نبود؛ بلکه

همزمان شامل جنبه‌های رفتاری نیز می‌شد؛ جنبه‌هایی که به راهنمایی و جهت‌دهی مستقیم یا غیر مستقیم به سمت رفتار درست و مناسب بود. پیامبر همواره مراقب بود که راهنمایی‌ها و آموزش‌هایش، به استثنای اموری که مربوط به محرمات الهی می‌شد، اصحاب را آزرده نکند و آنان را در تنگنا قرار ندهد. سرزنش دیگران هرگز مانع نمی‌شد که حضرت انجام محرمات الهی را نهی نکنند. این روحیه پیامبر، در جریان دزدی مخزومیه به خوبی نمود داشت. از عایشه نقل شده:

«بانویی به نام فاطمه مخزومیه، که از قبیله بنی مخزوم بود دزدی کرد و این موضوع برای پیامبر ثابت شد و حکم آن قطع انگشتان دست راست بود. سران این قبیله که اجرای چنین حکمی را بزرگ‌ترین سرشکستگی و سرافکنندگی برای خود می‌شمردند، با هم به مشورت پرداختند و اسامه بن زید، ندیم پیامبر را بهترین فرد تشخیص دادند. او را دیدند تا در محضر پیامبر شفیع شود. اسامه به محضر آن حضرت آمد و شفاعت فاطمه مخزومیه را نمود. پیامبر خشمگین شده و با تندى به او فرمود: اسامه! تو می‌خواهی یکی از حدود الهی تعطیل شود و برای تعطیل شدن قانون خدا می‌خواهی شفاعت کنی؟! آنگاه آن حضرت در مسجد برای مسلمانان خطابه‌ای ایراد کرد و فرمود: مردمی که پیش از شما زندگی می‌کردند، از این رو به هلاکت رسیدند و شیرازه ملّیت آنان از هم گسیخت و پاره شد که هرگاه در میان افراد صاحب نفوذ، دزدی یا خلافی می‌شد، قانون حق اجرا نمی‌شد، ولی این قانون در مورد افراد ضعیف اجرا می‌شد. سوگند به خدا اگر دخترم فاطمه دزدی کند، دستش را قطع خواهم کرد.» شیوه برخورد نبی گرامی اسلام با این ماجرا، نشان دهنده اهمیت اجرای قوانین و حدود الهی در سیره ایشان است. آن حضرت با این رفتار خود نشان داد که وساطت کردن و سفارش در امور مخالف با احکام شرع، کار بسیار اشتباه و ناپسندی است که باید در جامعه اسلامی ریشه کن گردد و هیچ کس دوباره مرتکب این کار اشتباه نشود.

د. بعد انسانی:

مسلمانان در همه رخدادهای زندگی؛ از جمله در اختلافات، دعاوی، درگیری‌ها، درخواست‌ها، نیازمندی‌ها، رفع مشکلات و دیگر موضوعات انسانی که جامعه بشری همواره با آن دست به گریبان است، به مسجد مراجعه می‌کردند، هر چند این قبیل مراجعات در عصر

پیامبر، به دلیل زهد و تقوای مردم، بی توجهی به دنیا، شدت ارتباط و پیوند آنان با آخرت و پایبندی زیاد به اجرای دستورات حضرت رسول، بسیار اندک بود. دلیل این موضوع را می توان در تأثیر پذیری مردم آن دوره از زندگی پیامبر مکرم اسلام و شدت زهد و بی توجهی ایشان به دنیا جستجو کرد.

سعید حوی در کتاب خود با نام «الرسول» می نویسد: «خواسته ها و نیازهای دنیوی مردم برای آنان فراهم می شد، اما آن ها صبح را به شب می رساندند، در حالی که دین برای آن ها نسبت به دنیا و امور دنیایی بسیار عزیزتر و دوست داشتنی تر بود.»^{۱۴}

هـ) بعد اقتصادی:

همانگونه که مسجد، محل گردهمایی پیامبر و اصحاب و یاران ایشان بود، به همان شکل، محل خرید و فروش و بازرگانی آنان نیز بود. حتی اولین مزایده ای که در تاریخ اسلام برگزار شد، در مسجد بود. روزی مردی نزد پیامبر، آمد و از ایشان درخواست کمک مالی کرد. پیامبر صلی الله علیه و آله پرسیدند: «آیا در خانه چیزی برای فروش داری؟». مرد پاسخ داد: فرشی دارم که بر روی آن می نشینم و ظرفی که در آن آب می نوشم. حضرت از وی خواستند تا فرش و ظرف را به مسجد بیاورد. سپس برخاست و آن ها را میان اصحاب به مزایده گذاشت. بعد از فروش و دریافت پول اجناس، برای مرد وسایل هیزم شکنی تهیه کرد و از وی خواست که کار کند و از دسترنج خویش روزی بخورد؛ زیرا این کار بهتر از درخواست کردن از مردم است؛ زیرا ممکن است به او کمک کنند یا کمک نکنند.^{۱۵}

با این مزایده عمومی که مسجد پیامبر، شاهد آن بود، اهمیت کار کردن و فضیلت آن نسبت به بیکاری و گدایی از دیگران کاملاً تبیین شد.

نقش مسجد در تربیت مسلمانان:

انسان مسلمان برای تکامل ابعاد مختلف انسانی خود و تبدیل شدن به یک انسان مسلمان و مؤمن به پروردگار، مخلص در عبادات، آگاه از نقش خود در زندگی و مسؤولیت پذیر در برابر همه مردم به تربیت ایمانی و عقلی، تربیت اخلاقی و رفتاری و تربیت اجتماعی نیاز دارد؛ از این رو مسجد، اقدام به تربیت چنین افراد مسلمانی می کند و آنان را برای ایفای نقش خود بسیار آماده می سازد.

۱. نقش مسجد در تربیت ایمانی انسان

مسجد از نخستین نهادها در اسلام است که نور علم و دانش از آن پرتو افکن شد. از ویژگی های مسجد در جامعه اسلامی این است که سرآغاز دعوت اسلام و سرچشمه هدایت ربانی به شمار می رود. از دل مسجد و از فراز منبر و در صحن و حیات آن بود که ندای دعوت به ایمان و عمل صالح طنین انداز شد و مردم آن را فراگرفتند و بدان عمل نمودند.^{۱۶}

در مسجد، معنای ایمان و حقیقت آن بر جان انسان نقش می بندد؛ چرا که این نهادینه شدن ایمان در جان و دل مسلمانان، یکی از مهمترین مبانی ساخت جامعه اسلامی به شکلی اصولی و صحیح است. به همین دلیل خداوند متعال ایمان به خود را بر همه واجب کرده و آن را همچون شالوده های برای بنای ساختمانی بلند قرار داده است. شالوده های که بدون آن، بنای ساختمان ویران خواهد شد.^{۱۷} این حقیقت زمانی آشکار می شود که هویت اسلام بر پایه ایمان به خداوند متعال شکل گرفته است؛ ایمانی که انسان مسلمان را در حالتی خالص از یقین مطلق به وحدانیت خداوند متعال غرق می کند. انسان مسلمان با این حالت، هویت وجودی خود را در نظام یکپارچه، متکامل، هماهنگ و قانونمند هستی معنا می کند.^{۱۸}

زنده نگاه داشتن مفاهیم الهی و وحیانی؛ از جمله ایمان به خداوند یکتا، توحید، اسماء الله الحسنی، ایمان به فرشتگان، پیامبران و روز واپسین، از مصادیق توجه به تربیت ایمانی مسلمانان است. توجه به این مفاهیم وحیانی و تلاش برای پشتیبانی و حمایت از آنها، با همه ابزارهای عقلی و عاطفی و روش های تنوریک و عملی و همچنین جلوگیری از پیدایش انواع گرایش های الحادی و شرک آلود، اهدافی ویژه برای زندگی دنیوی و اخروی و آرمانهای وجودی بشر هستند که تحقق آنها باعث می شود هیچ خدایی جز خدای یگانه بر روی زمین پرستیده نشود.

در مسجد، خداوند یکتا و بلند مرتبه پرستیده می شود. با این کار قلب انسان اطمینان می یابد و جان وی به آرامش می رسد. خداوند متعال می فرماید:

﴿الَّذِينَ آمَنُوا وَ تَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ، أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ﴾ (رعد: ۲۸)

«آنان کسانی هستند که ایمان آورده اند و دلهایشان به یاد خدا مطمئن (و آرام) است؛

آگاه باشید، تنها با یاد خدا دلها آرامش می یابد!»

با چنین روحی که در مکتب ایمان پرورش یافته، جان انسان مؤمن از ترس، گمراهی و نگرانی رهایی می یابد و احساس آرامش خاطر و طمأنینه معنوی وی را فرا خواهد گرفت؛ چرا

که مسجد با استفاده از آموزش عبادت به معنای گسترده که همان تقرّب به خداوند متعال از راه های شرعی است، به تربیت روحی و معنوی فرد مسلمان می پردازد. چنین انسان مسلمانی هر عمل شرعی را با نیت خالص انجام دهد و آن عمل به نفع خود او و دیگران باشد؛ عمل وی عبادت خداوند سبحان شمرده می شود و این عبادت به تقویت ایمان او می انجامد.

یکی از کارکردهای مسجد، چهره برداشتن از نقاب فرقه ها و اندیشه های پلید و فاسد و جریان های تخریبی و انحرافی است. این جریان ها عقل و اعتقادات مذهبی و اخلاقی ریشه دار و اصیل جامعه را هدف قرار می دهند. این روشنگری مسجد، با هدف دستیابی افراد جامعه به امنیت فکر و اندیشه و همچنین دور کردن آنها از هر نوع باوری که به اعتقادات خلل وارد کند یا آن را در جان مردم سست و لرزان نماید، انجام می شود.

مسجد با نقش پویای خود، نسبت به انواع ارتداد در سطوح قومیتی، ملی و بین المللی و همچنین تنفر از احکام دین هشدار می دهد و در پاسخگویی به آنها پیشگام است؛ برای نمونه، برخی افراد از روزه داری متنفر هستند و معتقدند روزه باعث عقب افتادگی اقتصادی جامعه می شود. برخی دیگر نیز از حجاب دل خوشی ندارند؛ زیرا آن را از مظاهر عقب ماندگی فرهنگی می دانند. موارد زیادی از این قبیل وجود دارد که نشان دهنده ارتداد از دین مبین اسلام است.

۲. نقش مسجد در تربیت اخلاقی:

همانگونه که مسجد نقش مهمی در تربیت ایمانی افراد جامعه دارد، به همان اندازه در تربیت اخلاقی فرد فرد مسلمانان در جامعه اسلامی سهم است. پیامبر گرامی صلی الله علیه و آله، به مسلمانان امر می کند که خود را به فضایل اخلاقی بیاریند تا رفتار آنها به رفتاری اسلامی تبدیل شود؛ از جانب دیگر، آنها را از ارتکاب رذایل اخلاقی نهی می کنند تا از شر این رذایل آسوده باشند.

افزون بر این، پیامبر به مردم سفارش می کنند که به رعایت اخلاق اجتماعی پایبند باشند. همچنین اهتمام ویژه ای به بیوه زنان و مستمندان داشته باشند و آنها را بدون رسیدگی و کمک رها ن سازند.

کسی که به این اخلاق فاضله آراسته است و به هموطنان و هم کیشان مستمند خود رسیدگی می کند، در حقیقت به عبادتی مشغول است که نزد خداوند متعال ارزش بالایی دارد. اسلام تنها به توشه برداشتن از گنجینه اخلاق فاضله و پسندیده دعوت نمی کند؛ بلکه در برابر آن، انسان ها را از کدر کردن آئینه دل با صفات ناپسند و اخلاق نکوهیده بر حذر می دارد و از هر نوع صفت، رفتار و گفتاری که همبستگی اجتماعی بین افراد را کاهش دهد، نهی می کند. پیامبر صلی الله علیه و آله می فرماید:

«لَا تَحَاسِدُوا وَلَا تَنَاجَشُوا وَلَا تَبَاغَضُوا وَلَا تَدَابَرُوا وَلَا يَبِعْ بَعْضُكُمْ عَلَى بَيْعِ بَعْضٍ وَكُونُوا عِبَادَ اللَّهِ إِخْوَانًا. الْمُسْلِمُ أَخُو الْمُسْلِمِ لَا يَظْلِمُهُ وَلَا يُجْدَلُهُ وَلَا يَحْقِرُهُ. التَّقْوَى هَاهُنَا». وَيُثِيرُ إِلَى صَدْرِهِ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ: «بِحَسْبِ امْرِئٍ مِنَ الشَّرِّ أَنْ يَحْقِرَ أَخَاهُ الْمُسْلِمَ كُلُّ الْمُسْلِمِ عَلَى الْمُسْلِمِ حَرَامٌ دَمُهُ وَمَالُهُ وَعِزُّهُ».^{۱۹}

«به یکدیگر حسد نورزید؛ در معامله یکدیگر نجس نکند (نجس، اظهار خرید یک جنس به قیمت بالاتر، بدون خرید آن، برای فریب مشتری و تحریک او به خرید است). نسبت به همدیگر کینه نداشته باشید. به یکدیگر پشت نکرده و با هم قطع رابطه نکند و بر معامله دیگران وارد نشوید (با پرداخت مبلغی بیشتر یا قول فروش ارزان‌تر، مانع معامله دیگری نشوید، در حالی که خود، معامله را انجام نمی‌دهید). بندگان خدا و برادران همدیگر باشید؛ مسلمان برادر مسلمان است. به او ستم نمی‌کند و یاری او را ترک نمی‌کند؛ تقوا اینجا است - با دست سه بار به سینه (قلب) خود اشاره کردند - برای شخص مسلمان، همین اندازه از شر و بدی کافی است که برادر مسلمان خود را تحقیر کند. [تجاوز به] تمام حقوق یک فرد مسلمان بر مسلمان دیگر حرام است؛ خونش، مالش و ناموسش».

مسجد تربیت اخلاقی را در جان انسان‌ها می‌نشانند و آنان را به شدت به پایبندی به مکارم اخلاق تشویق می‌کند تا مسلمانان فرق بین خوبی و بدی را دریابند و ارزش‌های اخلاقی در شخصیت آنها نهادینه شود. بدین ترتیب زندگی مسلمانان چند گام به سمت زندگی آرمانی آکنده از فضایل اخلاقی نزدیکتر خواهد شد.

آموزش شجاعت و دلاوری به مسلمانان - به عنوان یکی از ویژگی‌های اخلاقی و عناصر اصلی تشکیل دهنده شخصیت انسان مسلمان - از جمله نقش‌های مسجد در چارچوب توجه به تربیت اخلاقی آنان است. یکی از بارزترین مصادیق این شجاعت، شخصیت خود حضرت رسول ﷺ می‌باشد. از انس بن مالک نقل شده:

«پیامبر خدا ﷺ بهترین و بخشنده‌ترین و شجاع‌ترین مردم بود. شبی مردم مدینه صدایی شنیدند و دچار وحشت شدند. عده‌ای از مردم به طرف صدا حرکت کردند. پیامبر، که پیشتر به طرف صدا رفته بود، سوار بر اسب برهنه ابو طلحه و شمشیر به دوش، بازمی‌گشت، آن عده را دید و فرمود: نترسید، نترسید. انس می‌گوید: ما ایشان را دریایی از شجاعت یافتیم و ایشان در کمال شجاعت و دلاوری بودند.^{۲۰}

یکی دیگر از مصادیق تربیت اخلاقی مسلمانان در مسجد، پرورش وجدان آگاه و بیدار آنان است. وجدان بیدار از اصول بنیادین در تربیت اخلاقی انسان به شمار می رود و با ایمان به خداوند متعال و یکتا ارتباط مستقیم و تنگاتنگ دارد. وجدان آگاه و بیدار انسان از طریق تربیت، تمرین و آموزش شکل گرفته و رشد و تکامل می یابد.^{۲۱}

از آنجا که مسجد در تربیت اخلاقی مسلمانان سهم زیادی دارد، به تربیت و پرورش مکارم اخلاق در روان انسان ها می پردازد. مکارم اخلاقی که پیامبر عظیم الشان، به عنوان بزرگترین شخصیت تاریخ، به آنها آراسته بود و خود به آن عمل می کرد و مسلمانان را به آراسته شدن و عمل به آن دعوت و تشویق می نمود:

أَمَرَنِي رَبِّي بِتَسْعٍ: الإِخْلَاصُ فِي السِّرِّ وَالْعَلَانِيَةِ، وَالْعَدْلُ فِي الرِّضَا وَالْغَضَبِ، وَالْقَصْدُ فِي
الْغِنَى وَالْفَقْرَ، وَأَنْ أَعْفُوَ عَمَّنْ ظَلَمَنِي وَأَصِلَ مَنْ قَطَعَنِي وَأُعْطِيَ مَنْ حَرَمَنِي وَأَنْ يَكُونَ
نُطْقِي ذِكْرًا وَصَمْتِي فِكْرًا، وَنَظْرِي عِبْرَةً.^{۲۲}

«پروردگرم، مرا به داشتن نه ویژگی سفارش کرد: اخلاص در آشکار و نهان، عدالت و رزی به هنگام شادی و خشم، قناعت و صرفه جویی در هنگام توانمندی و فقر، گذشت از کسی که به من ظلم کرده، رفت و آمد با کسی که با من قطع رابطه کرده و بخشش به کسی که نسبت به من بخشنده نبوده است. پروردگرم به من دستور داده تا سخنم یاد او، سکوتم اندیشه کردن و نگاهم برای عبرت آموزی باشد.»

مسجد عهده دار آموزش مکارم و فضایل اخلاقی است که پیامبر ﷺ، به آن آراسته بودند. مسجد شش فضیلت اخلاقی نخست در این حدیث را، که آراستگی به آن بر همه مسلمانان واجب است، به آنان می آموزد. فضایی که هر مسلمانی باید برای کسب آن و نهادینه شدن در وجود وی، با نفس خود جهاد کند.

آراستگی به این اخلاق حمیده، مسلمانان را از دیگر انسان ها متمایز می کند. هیچ فضیلت و اخلاقی بالاتر از این نیست که انسان نسبت به ظالم گذشت داشته باشد یا به انسان بخیل بخشش کند یا با کسی که قطع رابطه کرده، ارتباط داشته باشد؛ به ویژه زمانی که توان مقابله به مثل را داشته باشد. بدین ترتیب اخلاقی که مسجد در جان مسلمانان نهادینه می کند، سرچشمه گرفته از کتاب خدا و سنت رسول ﷺ، خواهد بود.

۳. نقش مسجد در تقویت روابط اجتماعی:

مسجد محل گردهمایی مسلمانان و انجمنی برای گفتگوی آنان با یکدیگر است. در خلال رفت و آمد به مساجد، مسلمانان از جای جای جهان و از ملیت‌های مختلف با یکدیگر آشنا می‌شوند. مسجد، مسلمانان را در هنگام نماز در درون خود جای می‌دهد و هر یک از آنان را در کنار هم قرار می‌دهد، بدون این که رنگ، ملیت، جایگاه و منزلت آنان را در نظر داشته باشد. این امر خود اثر زیادی در افزایش شناخت بین نمازگزاران خواهد داشت. نقطه اشتراک همه این نمازگزاران که باعث گردهمایی آنان شده، اعتقاد به دین مبین اسلام است؛ اعتقادی که مانند ریسمانی مستحکم آنان را به یکدیگر پیوند داده و ملیت، وطن، زبان، رنگ و دیگر روابط عرضی را، که به گوهر انسانی و عبودیت حضرت باری سبحانه و تعالی هیچ ارتباطی ندارند، در خود محو ساخته است. از این رو پیوندهای دوستی و مهرورزی که ریشه در پیوندهای عقیدتی و ایمانی دارند بر ارتباطات افراد جامعه مسلمان با یکدیگر حکم فرما است.^{۲۳}

پناه دادن به نیازمندان و کمک به مستمندان نیز از کارهایی است که مسجد در چارچوب نقش اجتماعی خود در تقویت روابط اجتماعی بین مسلمانان ایفا می‌کند. امام جماعت مسجد نیازمندان و تنگدستان را می‌شناسد و مسلمانان را برای کمک، صدقه دادن و توزیع زکات میان آنان تشویق می‌نماید. این کار را پیامبر گرامی نیز با اصحاب خویش، هنگامی که نیازمند می‌شدند، انجام می‌داد. اگر مستمندی به مسجد پناه می‌آورد، پیامبر، بسیار خشمگین و ناراحت می‌شدند و اصحاب را جمع می‌کردند و آنان را به کمک کردن و انفاق به نیازمندان تشویق می‌نمودند.

مسجد نقش مهمی در شناسایی مسلمانان با یکدیگر و ایجاد برادری اسلامی و دینی در بین آنها ایفا می‌کند. نمازگزاران شاید تنها در هنگام خواندن نمازهای جماعت با یکدیگر ملاقات داشته باشند. حتی ساکنین یک محله نیز، به دلیل کارها و گرفتاری‌های روزمره، شاید تنها در مسجد بتوانند گرد هم جمع شوند. اما اگر در کلاس‌های درس در مسجد شرکت کنند، شناخت آنان عمیق‌تر و مطمئن‌تر خواهد شد. همین امر باعث می‌شود ساکنان یک محله رفته رفته و بعد از مدتی کوتاه به دلیل تکرار ملاقات‌ها در مسجد برای برگزاری نماز، دست دادن‌ها و ... با هم صمیمی می‌شوند.^{۲۴}

۴. اهمیت انتخاب امام جماعت مسجد و ضرورت توجه به امامان جماعت مساجد:

از آنجا که مسجد محل دیدار و همایش مسلمانان و شناخت آنان از یکدیگر است، به طور ناخود آگاه نقش خود را در شناخت و ایجاد پیوندهای برادری و همکاری ایفا می‌کند، بدون اینکه نیازی به یاری دیگران باشد. اما در این میان اموری وجود دارد که مسجد به صورت خودجوش و خودکار نمی‌تواند انجام دهد. از جمله امور تربیت اخلاقی و معنوی مسلمانان و هشدار دادن نسبت به باطل و تبیین امور بد و روشنگری درباره گناهان و ... کلیه اموری که ذکر شد، در حوزه وظایف امام جماعت مسجد است که باید از طریق برگزاری مراسم خطابه، موعظه، سخنرانی و کلاس‌های درس به تبیین آنها بپردازد و مردم را با امور مذهبی و احکام دینی خود و همچنین نیازهای زندگی ایمانی آشنا سازد. امام جماعت باید به اصلاح الگوی رفتاری مسلمانانی بپردازد که در برخی مواقع از مسیر حق منحرف می‌شوند. از این رهگذر، انتخاب امام جماعت مساجد باید بر پایه اصولی مستحکم و پایدار انجام پذیرد؛ به گونه‌ای که امام جماعت ویژگی‌های یک رهبر نمونه را داشته باشد؛ از جمله علم، فقاقت، فصاحت، تواضع، هوشیاری، توانایی اجرا و عمل به اخلاق اسلامی در بطن جامعه، نقد سازنده، ارائه راه حل برای همه مشکلاتی که جامعه از آن رنج می‌برد - در صورت عدم وجود راه حل جایگزین، نقد و بررسی به تنهایی سودی ندارد - . افزون بر آنچه گفته شد، امام جماعت باید توانایی مشارکت و تعامل با دیگران و همچنین جذب آنان به مسجد را داشته باشد. وی باید قدرت تقسیم کار و مدیریت داشته باشد و برخی از وظایف را به مردم و اهل مسجد و محل واگذار کند و آنان را در امر تبلیغ دین، نشر معارف اسلامی، همگانی کردن اخلاق راستین اسلامی، مبارزه با مفاصد اخلاقی و از بین بردن ناهنجاری‌های رفتاری که بعضی از افراد جامعه با آن مواجه می‌شوند، به کار بندد. همه این ویژگی‌ها و مزایا است که باعث تمایز و تفاوت مسجد از دیگر اماکن موجود در جامعه می‌گردد. از این رو مساجد، علاوه بر برگزاری نماز، باید نقشی بارز در خدمت به محل و ساکنان آن داشته باشند.

نقش مسجد در تحقق امنیت فردی

مسجد با تربیت معنوی افراد جامعه و کاشتن نهال ایمان در دل آنها و خالص کردن عبادت برای خدای یکتا، سایه شوم ناامیدی و ترس را از سر مسلمانان دور می‌کند. مسلمانان با ایمان و مخلص بهتر از هر کسی می‌دانند که خداوند متعال بر هر کاری توانا و از همه امور آگاه است. مسلمان مخلص و با ایمان، نتیجه کار خود را به خدا واگذار می‌کند و آرامش پیشه می‌سازد. بدین ترتیب مسجد امنیت و

آرامش را در جان و نهاد افراد جامعه تثبیت می‌کند تا هر یک از آنها انتقال و تزریق این آرامش و امنیت را به درون جامعه شروع کنند. مسجد در مسیر دستیابی به این هدف متعالی و رساندن امنیت مسلمانان در جامعه اسلامی به بالاترین درجات امنیت روانی، فردی و اجتماعی از شیوه‌های مختلفی استفاده می‌کند؛ از جمله:

۱. پر کردن اوقات فراغت جوانان و بزرگسالان:

بی‌شک، اوقات فراغت یکی از مهمترین عوامل انتشار انحرافات رفتاری و اخلاقی است؛ از این رو، مداومت شرکت در نمازهای مسجد و ارتباط با درس‌های علمی و مذهبی که در مسجد برگزار می‌شود؛ مانند قرائت قرآن، حفظ احادیث، کتاب خوانی با موضوعات علمی، شنیدن موعظه‌ها و سخنرانی‌ها و ... همه در راستای پر کردن اوقات فراغت افراد جامعه گام بر می‌دارند.

۲. ریشه کن کردن ناهنجاریهای اخلاقی و آثار آن:

یکی از کارکردهای مسجد، گرد هم آوردن مردم برای برپایی نماز جماعت است. با این همایش روزانه، ایمان به دل آنان نفوذ کرده و حکم فرما خواهد شد و بدین ترتیب کسی از خواندن نماز سر باز نمی‌زند و در برپایی آن کوتاهی و تنبلی نمی‌کند. از این رهگذر، مردم به خداوند و پیامبر علاقمند می‌شوند و محبت کار نیکو و پسندیده در دل ایشان نفوذ می‌کند و به تبع آن، از کفر و فساد و سرکشی دل زده می‌شوند. نماز آنان را از فساد، منکر و ظلم باز می‌دارد. رفته رفته به کارهایی اقدام می‌کنند که شرعاً جایز بوده و رضایت خداوند در آن نهفته است. اعمالی که رضایت و خواست خداوند در آن نیست، متوقف می‌کنند و با معیار حق آن را می‌سنجند.^{۲۵}

مؤمنان نماز گزار از رواج فساد در جامعه مؤمنان و مسلمانان خرسند نمی‌شوند؛ بلکه در میان خود به گونه‌ای امر به معروف و نهی از منکر می‌کنند که حتی یک نفر در میان جمع آنان، راهی به سوی انحراف و فساد نخواهد یافت. به همین دلیل فساد در جامعه به حداقل ممکن می‌رسد و به طور کلی از جامعه اسلامی رخت بر می‌بندد.

۳. بازدارندگی از جرم و جنایت:

مسجد سهم بسزایی در بازدارندگی فرد از انحراف و وقوع جرم و جنایت در جامعه دارد و این وظیفه را از طریق تشویق افراد به لمس کردن زندگی فقرا و نیازمندان در جامعه، همدردی

با آنان، پشتیبانی از ایشان و کمک به آنها با دادن زکات و صدقه انجام می‌دهد تا ایشان را از ارتکاب جرم و تجاوز به حقوق و دارایی دیگران باز دارد.

اگر یکی از نیازمندان و مستمندان به دارایی دیگری تجاوز و دست درازی کند، همگان از این کار ناراحت و خشمگین می‌شوند و از ناامنی به وجود آمده در جامعه، ابراز نگرانی و ترس می‌کنند.

به این ترتیب یکی از نقش‌های مسجد در بازدارندگی از جرم، تبیین اهمیت نصیحت به عموم مسلمانان و خیرخواهی برای آنان در اسلام، به ویژه برای حکمرانان است. همچنین یکی از حقوق حکمرانان اطاعت از آنان و عدم طغیان و سرکشی مردم علیه ایشان به شمار می‌رود؛ زیرا تحریک به سرکشی، باعث ایجاد فتنه و جنگ می‌شود که این خود نابود کننده پایه‌های امت اسلامی و تضعیف و حتی تخریب اقتصاد یک کشور است.

۴. تربیت همسایگان صالح

از جمله دستاوردهای مسجد در تحقق امنیت فردی، تأمین و تربیت همسایگان صالحی است که دیگر همسایگان از شر او در امان هستند. همچنین تربیت همشین‌های پسندیده که سودرسانی آنها بیش از ضررشان است.

همشین شایسته‌ای که انسان با آن معاشرت می‌کند، اگر با او همگن باشد، بهترین یار و مددکار وی برای راستی و درستی خواهد شد، در غیر این صورت یا میان دو همشین جدایی می‌افتد و یا فساد و تباهی همشین بد، انسان را به سمت تباهی می‌کشاند. این یکی از بزرگترین و خطرناک‌ترین پیامدهای همشین بد برای انسان به شمار می‌رود؛ چرا که همشین ناشایست معمولاً تأثیرات زیادی بر روی کودکان کم سن و سال دارد و آنها را از راه درست منحرف می‌سازد. امری که خود باعث می‌شود روند اصلاح آنها به شدت دشوار شود. حتی در برخی از موارد به غیر ممکن شدن این روند منجر می‌گردد. از این رو، یکی از مهمترین دشواری‌های مسجد در تأمین امنیت فردی و تربیت همسایه و همشین صالح و شایسته نهفته است.

۵. ایجاد جامعه امن:

آنچه در متن جامعه رخ می‌دهد؛ چه خوب و چه بد، از خانواده، مدرسه و دیگر عرصه‌های جامعه نشأت می‌گیرد. پس اگر جامعه در حوزه اخلاق و تعاملات خود سالم باشد، این ویژگی در رفتار مردم در متن جامعه (بازار، وسایل حمل و نقل عمومی، کارخانجات و...) نیز تأثیر می‌گذارد. جامعه و محیط

تأثیر زیادی بر تربیت فرزندان و به طور کلی همه مردم دارد. هر چند فرزندان در خانواده و مدرسه به درستی تربیت شوند، اما هنگامی که وارد فضای جامعه می شوند، با انواع مفاسد و وسوسه ها مواجه می گردند که ویرانگر تربیت شایسته وی هستند. براین اساس، پیامبر خدا، برای محیط جامعه اهمیت بسیار قائل بودند و به زنان دستور می دادند که در خانه بمانند و تنها در مواقع نیاز از خانه خارج شوند. در غیر این صورت اگر از خانه خارج شدند، با حجاب و پوشش کامل این کار را انجام دهند و زینت خود را برای نامحرمان در جامعه آشکار نکنند؛ زیرا که جامعه مملو از انسان های مختلف و متفاوت است.

هم چنین رسول الله ﷺ، از نشستن بیهوده و بی دلیل در مسیرها و خیابانها منع نموده اند. اگر چنین کاری نیز لازم شد، شخص باید رعایت اخلاق حسنه را داشته باشد. نگاه خویش را کنترل کند و امر به معروف و نهی از منکر نماید. اگر فرزندان به محیط جامعه وارد شوند و منکرات و مفاسد زیادی را در میان بزرگ و کوچک ببینند و با بیکاران و متکدیان برخورد کنند، بدون تردید از آنها تأثیر خواهند گرفت و به راه انحراف کشیده خواهند شد. اما اگر همین وقت را در مسجد سپری کنند و به نماز، آموزش، حفظ و تلاوت قرآن کریم پردازند، از طرفی در خانواده و مدرسه نیز با نهی از منکر مواجه شوند و در متن جامعه نیز شاهد پرهیز از منکرات و مفاسد باشند، بدون شک در آنها تأثیر مثبت خواهد داشت. در نتیجه از منکر و مفاسد متنفر خواهند شد و از همنشینی با اهل فساد و گناه بیزار خواهند گشت.^{۲۶}

این شیوه تربیتی، متن جامعه را عاری از هرگونه مفاسد مادی و معنوی می کند. از این رهگذر، مسجد در ایجاد محیط اجتماعی پاک و عاری از هر نوع مفسده و گناه، نقش برجسته و زیادی دارد؛ مانند:

الف) در عرصه جامعه پذیری یا اجتماعی شدن

۱. تشویق، راهنمایی و مشاوره دادن به والدین توسط امامان جماعت مساجد درباره چگونگی تربیت نسل مسلمان که پیرو و پایبند به اصول و ارزشهای اسلامی باشند.
۲. گسترش حلقه های حفظ قرآن کریم در مساجد که در خلال این حلقه ها کودکان با تمرین تلفظ صحیح در راستای بهسازی زبان عربی خود گام برخواهند داشت.
۳. اختصاص دادن وقت هایی به بررسی و مطالعه تاریخ اسلام، میراث گرانقدر اسلامی، داستان گویی از زندگی صحابه پیامبر خدا، و تابعین و همچنین بررسی و تأمل در سیره پیامبر اعظم، با هدف شکل گیری و نهادینه کردن ارزش های اسلامی

در وجود کودکان.

۴. تلاش برای تربیت وجدان درونی (پیامبر درونی) از طریق سخنرانی‌های مستمر درباره‌ی ارتباط بنده و پروردگار و چگونگی توسعه و گسترش این ارتباط از راه بهبود وجدان درونی.

ب) در عرصه‌ی تربیتی

مسجد بزرگترین مکتب تربیتی و کامل‌ترین دانشکده‌ی تربیت نسل‌ها و پشتیبانی ملت‌ها به شمار می‌رود. خانه‌ی خدا دانشکده‌ی ای برای تربیت جامع و کامل عقیده، روح، اندیشه و جان انسان‌ها است. این مکتب، ایده و دانش را ارائه می‌کند و آن را با شواهد زنده و مثال‌های واقعی و نیز از طریق تمرین‌های روزانه در قلب و عقل و جوارح انسان تثبیت می‌کند؛ به گونه‌ای که نزد انسان به عقیده، اخلاق و رفتار تبدیل خواهد شد.

مسلمانان در مساجد با یکدیگر ملاقات می‌کنند و در این همایش، کاربرد علمی و راهنمایی‌ها و ارشادات تئوریک را به یکدیگر نزدیک می‌سازند. در نتیجه آشنایی و شناخت صورت می‌پذیرد و پیوندهای برادری اسلامی شکل می‌گیرد.

افزون بر این، مسجد باعث می‌شود تا انسان به نظم عادت کند. مسلمانان در مسجد، از طریق اوقات پنجگانه‌ی نماز و قواعد و احکام اقامه‌ی آن به صورت جماعت و در صفوف مستقیم و نیز تبعیت از امام جماعت و... برنامه‌ریزی و اهمیت دادن به وقت را تمرین می‌کنند. همه‌ی این تمرین‌ها برای وحدت امت اسلامی بسیار مفید و کارساز خواهد بود.

مسجد روحیه‌ی تلاش گروهی برای رسیدن به اهداف مشترک را در مسلمانان تقویت می‌کند. افزون بر این که تجمع در مسجد خود تمرینی برای همکاری و تعاون با دیگران و خیرخواهی و احساس مسؤلیت خواهد بود.

به این ترتیب مسجد، به عنوان مدرسه‌ای برای مسلمانان، به وظیفه‌ی آموزش و فرهنگ‌سازی خود عمل می‌کند. این نهاد اجتماعی مهم برای رسیدن به اهداف خود از سازوکارهای مختلف و روابط گوناگون؛ از جمله ازدواج، حل اختلافات، کمک به نیازمندان و درماندگان و... بهره می‌گیرد^{۳۷} به همین دلیل می‌توان گفت تربیتی که در مسجد شکل می‌گیرد، تربیتی شامل، کاربردی و همه‌جانبه‌است؛ زیرا در فضایی روحانی، معنوی، اخلاقی و اجتماعی رخ می‌دهد. این فضا از ویژگی‌های انحصاری اسلام است؛ دینی که بنیاد تربیت صحیح انسانی را پایه‌ریزی کرده است.

توجه به نکات ذیل می‌تواند زمینه لازم برای رسیدن مسجد به آرمان‌ها و اهداف خود در حوزه راهنمایی و هدایت جوانان و ارتباط گیری با آنان را فراهم سازد:

۱. استقلال مسجد به عنوان نهادی که با بصیرت و آگاهی برای اسلام تلاش می‌کند و عامه مسلمانان را مخاطب هدایت خود قرار می‌دهد، بر همگان روشن است. مسجد نهادی است که بر اساس تعالیم اسلام، به حرکت زندگی و سیاست‌های کلی امت اسلامی جهت می‌دهد و اعتماد مسلمانان را نسبت به صداقت خود در راهنمایی و راهبری جامعه جلب می‌کند.
۲. ایجاد ارتباط میان مساجد با نهادهای آموزشی، سازمان‌ها و اداره‌های دولتی و بازارها و نیز هماهنگ‌سازی جدول زمانی کار، تحصیل و... با زمان نماز به منظور ایجاد ارتباط مستمر میان مسجد و مردم در متن زندگی روزمره.

پیامبر خدا ﷺ هنگامی که برای نخستین بار به منطقه بنی عمرو بن عوف رسیدند، مسجد قبا را بنا کردند. همچنین هنگامی که به مدینه منوره وارد شدند، مسجد شریف نبوی را ساختند. این مسجد به عنوان مسجد جامع مدینه به شمار می‌رفت و دیگر مساجد این شهر؛ مانند مسجد قبا، مسجد قبلتین و مسجد بنی زریق، مساجدی فرعی بودند که نماز جماعت محله‌های مختلف در آن برگزار می‌شد.

پیامبر ﷺ برای کسانی که عذر داشتند و نمی‌توانستند به مسجد بیایند، در خانه ایشان و در محلی که به عنوان مسجد انتخاب کرده بودند، نماز می‌خواندند. این اقدام رسول الله، در قصه عتبان ابن مالک انصاری ذکر شده است. همچنین ایشان در خانه ملیکه، مادر بزرگ انس بن مالک نماز خواندند.^{۲۸}

پیامبر خدا هنگامی که در سفر یا در جنگ به منزلگاهی می‌رسیدند و مدتی در آن اقامت می‌کردند، محلی را به عنوان مسجد تعیین می‌کردند تا خود و اصحاب در آن نماز بخوانند. تاریخ شاهد این اقدام پیامبر، در جنگ خیبر و همچنین در داستان تأسیس مسجد فتح در غزوة خندق بوده است.^{۲۹}

از این رو، مسؤولان بلند پایه کشورهای اسلامی باید اهتمام لازم به ساخت مساجد در نقاط مختلف داشته باشند؛ مانند ایستگاه‌های تاکسی برای مسافران و روستاها و مناطقی که مسافران در آن اقامت موقت دارند. یکی از مهمترین اماکنی که باید در آن مسجد بنا شود، سالن‌های انتظار مسافران در فرودگاه‌ها و همچنین مراکز تجاری است.

۳. دانش افزایی و آموزش امامان جماعت مساجد برای عمل هرچه بهتر به وظایف

تبلیغی، آموزشی و ارشادی خود و نیز انتخاب این امامان از میان افرادی که متخصص علوم قرآنی، مسلط به سنت نبوی و زبان و ادبیات عربی هستند. کسانی که مذاهب و فرقه‌های مختلف فکری، مذهبی و سیاسی تأثیرگذار در عرصه بین‌المللی را می‌شناسند و آگاهی اجمالی از علوم و تکنولوژی روز، اقتصاد، دانش معاصر و... دارند. علاوه بر این که امامان مساجد باید فقیه، مؤمن، با تقوا و خدا ترس باشند و بر آموزه‌ها و احکام اسلامی تسلط داشته باشند. به منظور تأمین چنین کادری در مساجد، امامان جماعت باید در خلال برنامه‌ای ویژه و با تخصیص بودجه‌های لازم و کافی تربیت شوند. علاوه بر این که انتخاب آنان باید از میان افرادی با شخصیت‌های تأثیرگذار و معروف به حسن خلق، سلامت رفتار، دین‌داری، بصیرت و مدیریت کارآمد انتخاب شوند. ۴. ایجاد ارتباط تنگاتنگ میان فعالیت‌های فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و... با مساجد. از این رهگذر، مساجد به مراکز تربیتی، ارشادی، فرهنگی و... تبدیل و به عنوان نهادها و کانون‌های اجتماعی برای مناسبات مختلف زندگی مسلمانان، مؤسسه خیریه و نیکوکاری، مراکز مددکاری اجتماعی و محلی برای حل اختلافات و اصلاح روابط مردم شناخته خواهند شد. افزون بر این، مساجد باید مجهز به سالن‌های همایش و سخنرانی و کتابخانه و دفاتر اطلاع‌رسانی باشند.

۵. توسعه و گسترش فعالیت‌های مساجد به منظور پر کردن خلأ و شکاف موجود در هدایت جوانان و تبدیل مساجد به محلی برای ترویج آگاهی و بصیرت‌افزایی نسبت به مشکلات جامعه.

۶. ضرورت ایجاد هماهنگی میان مسجد با رسانه‌ها، نهادها و سازمان‌های تربیتی به منظور خدمت‌رسانی همگانی به مسلمانان در راستای اصلاح رفتار آنها در چارچوب آموزه‌ها و احکام اسلامی.

۷. لزوم توجه ویژه به جوانان در مساجد و راهنمایی آنها با سازوکارهای متناسب با سن و مقتضیات عصر جدید.

۹. آموزش و تربیت امامان جماعت مساجد؛ زیرا بخش مهمی از رسالت مساجد به شایستگی‌ها و توانمندی‌های آنان در انجام صادقانه و خالصانه وظایف بستگی دارد.

۱۱. مسؤولیت رسیدگی به امور مسجد؛ به ویژه وظایف مهم آن، باید بر دوش علمایی عملگرا، صادق و با اخلاص گذاشته شود؛ علمایی که با برگزاری حلقه‌های درس،

دیدارها، همایش‌ها، سخنرانی‌ها و مجالس پند و موعظه به وظیفه هدایت، راهنمایی و فرهنگ‌سازی برای کلیه اقشار جامعه عمل کنند.

۱۲. ایجاد پل‌های ارتباطی میان مسجد و وقایع روز، مشکلات، شبهات و دانش‌های عصر جدید و... به منظور پیشرو شدن مسجد و بازیابی جایگاه اصلی خود در جامعه.

۱۴. از جمله وظایف مهم مساجد محل، جذب غیر مسلمانان به سمت خود و تفهیم اسلام به آنان است. لازمه این کار فعالیت برخی از فعالان مسجد است که به زبان‌های خارجی تسلط دارند. این فعالان با آگاهی لازمی که از اصول اسلام دارند، به تبلیغ اصول بنیادین اسلام و ارشاد غیر مسلمانان می‌پردازند و آنان را نسبت به اسلام علاقمند می‌کنند.

۱۶. مساجد محل باید با پیشرفت علوم و تکنولوژی همراه باشند. امروزه رایانه تقریباً به همه عرصه‌های زندگی انسان وارد شده است؛ از این رو، یادگیری کار با رایانه، امری ضروری است و در میان اعضای هیأت امنای مسجد باید افرادی وجود داشته باشند که آشنا به کار با آن باشند؛ افرادی که پا به پای زمان و تکنولوژی روز حرکت کنند و آن را در خدمت مردم قرار دهند. استفاده از این ابزار تکنولوژیک، به ویژه اینترنت، امام جماعت مسجد و نمازگزاران را از اخبار جهان آگاه می‌سازد و آنان را در جریان درگیری‌های مذهبی و افکار ویرانگر و گمراه کننده قرار می‌دهد. از این رهگذر امام جماعت و اندیشمندان و فعالان مساجد می‌توانند به دنبال ایجاد افکار سازنده و جایگزین برای جامعه باشند تا افراد جامعه را برای خودسازی و مشارکت در ساخت تمدن جدید جهانی آماده سازند.

پی‌نوشت‌ها:

۱. صحیح مسلم، ج ۱، ص ۳۷۱، حدیث ۵۲
۲. همان، ص ۵۴۴، حدیث ۴۵۰؛ و صحیح مسلم، ج ۱، ص ۳۷۸، حدیث ۵۳۳
۳. صحیح مسلم - کتاب المساجد ومواضع الصلاة، باب فضل الجلوس فی صلاة بعد الصبح وفضل المساجد، حدیث ۱۵۲۸، ص ۲۶۴
۴. منهاج المسجد، مرجع سابق، ص ۳۰
۵. المسجد ودوره فی التربية والتوجيه وعلاقته بالمؤسسات الدعوية فی المجتمع - صالح بن غانم السدلان. الطبعة الثانية ۱۴۱۹هـ، دار بلنسیه للنشر والتوزیع، الرياض، ص ۱۷

٦. منهاج المسجد، مرجع سابق، ص ٣٠
٧. سنن ابن ماجه، كتاب المساجد والجماعات، باب تطهير المساجد و تطييبها، حديث ٧٥٧، ص ٢٥٠
٨. صحيح مسلم - كتاب المساجد و مواضع الصلاة باب نهى عن أكل الثوم و البصل أو نحوهما، حديث ١٢٥٣، ص ٢٢٣
٩. صحيح مسلم، مرجع سابق.
١٠. صحيح البخارى. كتاب الأطعمة باب طعام الواحد يكفى الاثنين، حديث، ٥٣٩٢، ص ٩٩١
١١. صحيح البخارى، ج ١، ص ١٢٠
١٢. المسجد ودوره فى التربية، المرجع السابق، ص ١٧
١٣. دراسة فى السيرة، عماد الدين خليل، الطبعة الثالثة ١٣٧٨م، دار النفائس، مؤسسة الرسالة، بيروت، ص ١٤٩
١٤. الرسول، سعيد حوى، الطبعة الرابعة ١٩٧٩م، دار الكتب العلمية، بيروت، دار البار للنشر والتوزيع، مكة المكرمة، ص ١٥
١٥. هذا الحبيب يا محب: أبو بكر الجزائري. الطبعة الرابعة ١٤١٧هـ. ١٩٩٦م، مكتبة العلوم والحكمة، المدينة المنورة، ص ٢٩٥
١٦. المسجد ودوره فى التربية، ص ١٩
١٧. الإسلام و بناء المجتمع الفاضل: يوسف الشال، (د. ط) (د. ت)، مجمع البحوث الإسلامية، القاهرة، ص ٢٤
١٨. التدريس فى مدرسة النبوة، سراج وزان، سلسلة دعوة الحق العدد ١٣٢ السنة الحادية عشر ١٤١٣هـ، ١٩٩٣م رابطة العالم الإسلامى، بمكة المكرمة، ص ٦١
١٩. صحيح مسلم، ج ٨، ص ١٠ و ١١، حديث ٣٣
٢٠. فتح البارى شرح صحيح البخارى، ابن حجر العسقلانى، (د. ط) (د. ت) المكتبة السلفية، القاهرة، ج ١١، ص ٤٥٥
٢١. التدريس فى مدرسة النبوة، مرجع سابق، ص ١٠١
٢٢. تفسير القرطبي، ج ٧، ص ٣٤٦
٢٣. التدريس فى مدرسة النبوة، مرجع سابق، ص ٩٦
٢٤. المسجد ودوره فى التربية، مرجع سابق، ص ٥٠
٢٥. المسجد ودوره فى التربية، مرجع سابق، ص ٥٤
٢٦. المسجد ودوره فى التربية: مرجع سابق، ص ٦٠
٢٧. التربية و مستقبل الأمة، عمر حسن بارفيش، الطبعة الأولى ١٤٢٤هـ، ٢٠٠٤م، مؤسسة الرسالة، صص ٢٨٠-٢٨٤
٢٨. صحيح مسلم، ج ١، ص ٤٥٧
٢٩. وفاة الوفا بأخبار دار المصطفى، نور الدين السهمودى (د. ط) (د. ت) (د. ن)، ج ٣، ص ١٠٢٨، وكذا فى تبوك، المرجع السابق، ج ٣، ص ١٠٢٩